

lendirilmelidir. Eğer bir kalkış noktası aranıyorsa, nüzul öncesi dinlerin ve kutsal kitapların veya indiği toplumun iman-amel anlayışı değerlendirilebilir. Böylece geriye doğru hareket değil, zamanın akışına göre tarihi seyir izlenebilir.

Yukarıda değinildiği üzere bu kapsamlı çalışmada dil incelemeleri dışında özellikle dördüncü bölümdeki yorum ve tahlillerin daha başarılı olduğunu vurgulamalıyız. Eserde yerinde ve tutarlı eleştiri ve tespitlerin (s. 33, 82-87, 105, 131, 271-76, 187, 190-205, 233, 256, 271-73, 340-41) yanı sıra, inancın zayıflaması ve kökleşmesi (s. 404-436) gibi temel konularda özgün açıklamaların yer aldığına işaretle hakkı teslim etmeliyiz. Nihayet bu çalışmadan bir daha anlaşılıyor ki kimisi küllenmiş, kimisi hâlen mevcut mezhebî, siyasî ve ideolojik tartışmalara bağlı kalmadan ve mümkün olduğunca objektif araştırma, anlama ve yorumlama ilkelerine uyarak Kur'an üzerine çalışma yapıldığında daha rahat hareket edilerek yaratıcı ürünlere ve olumlu sonuçlara ulaşılabilmektedir.

İsmail Çalışkan

Hikmet Yazıları

Filibeli Ahmed Hilmi

Haz. Ahmet Koçak

İstanbul: İnsan Yayınları, 2005. 454 sayfa.

Bir devrin açıklığa kavuşması maksadıyla neşredilen *Hikmet Yazıları*, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'nin (ö. 1333/1914) haftalık "*Hikmet*" gazetesinde 1910-1912 yılları arasında yayımlanan yazılarından oluşmaktadır. Daha önce "*Hikmet Gazetesi İncelemesi, Tahlilî Fihrist ve Seçilmiş Metinler*" adı altında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan eserin muhtevasını söz konusu yazılar oluşturmakla beraber, gerek Filibeli Ahmed Hilmi'nin hayatı ve eserlerine gerekse o dönemin fikir ortamına ışık tutabilecek bilgi ve belgelere de yer verilmektedir. "Önsöz", "Giriş", dört bölüm, "Sonuç", "Bibliyografya" ve "İndeks"ten meydana gelen eserin "Giriş"inde *Hikmet* gazetesinin yayımlandığı döneme ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır. İkinci Meşrutiyet öncesi Osmanlı basını hakkında genel bilgiler verildikten sonra, dönemin fikrî ve siyasî cereyanları; Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük

ve Baticılık başlıkları altında incelenerek Ahmed Hilmi'nin bu cereyanlar karşısındaki tavrı ele alınmaktadır. "Birinci Bölüm"de Ahmed Hilmi'nin hayatına ve yaşadığı dönemdeki fikrî, siyasî, ilmî ve edebî ortama ışık tutulmaya çalışılmaktadır. "İkinci Bölüm"de Ahmed Hilmi'nin çıkardığı *Hikmet* gazetesi ve yayımlandığı döneme ilişkin bilgi ve değerlendirmelere yer verilmektedir. "Üçüncü Bölüm" tamamen *Hikmet* yazılarına ayrılmış olup Ahmed Hilmi'nin takma isimlerle yazdığı farklı türlerden yazılara da yer verilmektedir. "Dördüncü Bölüm"de ise *Hikmet* gazetesindeki yazıların konularına, yazarlara ve yazı başlıklarına göre geniş bir fihristi eklenmiştir.

Hikmet gazetesinin yayımlandığı dönem, yüzyıllar süren güçlü bir hâkimiyetten sonra buhranlar içinde çırpınan Osmanlı toplumunun hareketli bir fikrî kriz dönemine rastlamaktadır. Duyarlı bütün aydınlar bu kriz dönemini atlatabilecek projeler üretme çabasına girmişlerdi. Osmanlı medeniyetinin Batı medeniyeti karşısında savrulması, aydınları ciddi ciddi düşündürmüş, kurtuluş reçeteleri aramak zorunda bırakmıştır. Kriz döneminde ortaya çıkan akımlar bu arayışın bir neticesi görünümündedirler. Ahmed Hilmi de diğer duyarlı meslektaşları gibi, toplumun en azından belli bir kesiminin aydınlatılması için birçok alanda telifler yapmıştır. Henüz kırklı yaşlarında bilinmeyen bir sebeple ölmesi, kaleminin tesiri hakkında fikir vermektedir. Eserde Ahmed Hilmi'nin ölümüyle ilgili şüpheler belirtilmekle beraber, aydınlatıcı bilgiler verilmemektedir. Bununla birlikte Siyonizm ve Masonlar hakkında yazı yazan ilk kişi olması nedeniyle ölümünün bununla bağlantılı olabileceğine dikkat çekilmektedir (s. 41).

Edebiyatçı ve yazar kimliğiyle ön plana çıkan Ahmed Hilmi roman, şiir, hikâye, tiyatro gibi türlerin yanında felsefe, kelâm, tasavvuf, İslâm tarihi gibi çeşitli ilmî alanlarda da eserler telif etmiştir. Hemen hemen bütün eserlerinde hâkim tema, mevcut siyasî ve sosyal krizin düşünsel nedenlerine nüfuz etmek ve hâl çareleri üretmek olmuştur. Ancak tasavvufa özel bir ilgisinin olduğunu, özellikle Kuzey Afrika'ya gittikten sonra bu ilginin pratiğe yansiyarak arttığını belirtmek yerinde olacaktır. Yayımlanmış eserleri yanında, bir o kadar da yayımlanmamış olanlarının mevcut olduğu kaydedilmektedir. Ahmed Hilmi birçok süreli yayın çıkararak geniş bir coğrafyada dağılmış olan Osmanlı halklarını aydınlatmaya çalışmıştır. Mısır'da bulunduğu sıralarda Jön Türkler'le beraber mizahî bir mahiyeti de bulunan *Çaylak* gazetesini çıkardı. İstanbul'a dönünce 1908 yılında haftalık *İttihâd-ı İslâm* gazetesini neşretti. Bu gazetenin kapanmasından sonra *Sırât-ı Mustakim*, *İkdâm*, *Tasvir-i Efkâr*, *Şehbâl*, *Sancak* ve *Necât* gibi gazetelerde yazılar yazan Ah-

med Hilmi, günlük yayımladığı *Millet ile Musâhabe*'yi ve ardından yine günlük *Hikmet* gazetesini neşretti. Bu gazetenin kapanmasının ardından sırasıyla *Coşkun Kalender*, *Münakaşa*, *Kanad* ve *Nimet* gibi gazeteleri yayımladı. Ahmed Hilmi'nin 1910 yılından itibaren çıkardığı haftalık *Hikmet* gazetesine ise 21 Eylül 1911 tarihinde 75. sayısını yayımladıktan sonra kapatılır ve Ahmed Hilmi sürgüne gönderilir. İstanbul'a döndüğünde sadece iki sayı daha çıkarabilir. Dârülfünûn'da müderrislik de yapan Ahmed Hilmi 1914 yılında şaibeli bir şekilde vefat eder.

Hikmet gazetesinin kapağında yer alan "İttihad hayattır, tefrika memattır" ibaresi onun toplumsal bilinci hakkında ipuçları vermektedir. *Hikmet* gazetesine gelen mektuplar, gazetenin halkın farklı kesimleri arasında gördüğü hüsn-ü kabul hakkında fikir vermektedir. O zamanlar Darüşşafaka talebelerinden olan Ahmed Hamdi Aksekili'nin mektubunda yazdıkları buna örnek olarak yayımlanmaktadır: "Muhterem (*Hikmet*) Mecelle-i İslâmiye'sinin bidâyet-i intişârından beri takip ettiğimiz cihetle gâye-i a'mâl ve meslek-i mukaddesini bildiğimiz için âşık-ı Hikmet olarak her perşembe günleri gazetecilerden sudûr edecek olan sadâ-yı "Hikmet"e kemâl-i iştîyâkla intizâr ediyoruz" (s. 69).

Gazetenin yayımladığı konu başlıkları arasında "icmâl-i siyâsî, terâcim-i ahvâl, elvâh-ı hayat, âlem-i İslâm, iktisadiyât, içtimâiyât, hutbelerimiz, edebiyât-ı mutasavvifâne, fenniyât, feminizm gibi konular yer almaktadır (s. 77-79). Zaman zaman tefrikaların da yayımlandığı *Hikmet* gazetesinde Ahmed Hilmi, bu ismi yanında Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Filibeli Ahmed Hilmi adları ile F.A.H. ve A.H. kısaltmalarını kullandığı gibi; Şeyh Hüsnî, Şeyh Mihridin Arûsî, Mihridin Arûsî, Arûsî, Özdemir müstear isimlerini de kullanmıştır (s. 85-86).

Kitabın "Üçüncü Bölüm"ünde *Hikmet* gazetesinde yayımlanan yazılara yer verilmektedir. "Terâcim-i Ahval" kısmındaki "Yunus" başlığı altında Yunus Emre'yi anlattığı kadar tasavvuf ve mürşid-i kâminden de bahsetmekte (s. 96) ve yine aynı kısımda Hacı Bektaş-ı Veli ve Mağribî (Muhammed Şirin) üzerinde durmaktadır. "Tedkik-i Asâr" kısmında ise İbnü'l-Fâriz'in *Kasîde-i Yâiyye*'si, Şeyh-i Ekber'in *Kasîde-i Aşkiyye*'si, Cîlî'nin *Kasîde-i Ayniyye*'si gibi eserleri tanıtarak onlar hakkında açıklamalı bilgiler vermiştir. Ahmed Hilmi'nin bu başlık altında verdiği yazılar gibi diğer yazılarında da tasavvuf geleneğine bağlılık sergilediği, eleştirel bir tutum izlemediği görülmektedir. Kendisinin de zaman zaman tarikatlara katılarak birtakım tecrübeler

yaşadığını anlatan Ahmed Hilmi, sadece oralarda gördüklerine hayranlığını belirtmekle yetinmiştir (s. 143). Ahmed Hilmi, “Tasavvuf-i İslâmî” başlığı altında tasavvufun mahiyeti hakkında bilgi vermiştir. Burada da tasavvufun “hikmet-i İslâmiyye” mânâsını ifade ettiğini belirterek bakış açısını ortaya koymaktadır (s. 191). “Hikmet ve hakikate dair yazılan âsâr-ı celilenin en mutenâ ve esaslı noktaları daima remz ve işaretle geçilmiştir. İlm-i hakiki-yi tasavvuf, üstattan tilmîze, şeyhten müride emanet edilmek sûretiyle zamanımıza kadar gelebilmiştir” (s. 191) ifadesiyle tasavvuf ve onun epistemolojik temellerinin yanında yer almaktadır. Batı’da tasavvufu İslâmî ilimlerden ayrı olarak anlayanları tenkit eden Ahmed Hilmi (s. 191), felsefenin temel konularında tasavvufî bakış açısını benimseyerek muarızlarının yanıldıklarını ispata çalışmaktadır (s. 181–316).

“Mesâil-i İlmiye” kısmında verdiği “Tarikat Mesâili Lüzûm-ı İslahat” başlığı altında tekke ve zaviyelerin insanları kabiliyetlerine göre kemale erdiren birer kurum olduklarını anlatan Filibeli, başta Hz. Peygamber ve İmâm-ı Azam olmak üzere birçok ulema ve hukemanın derviş olduklarını ifade etmektedir (s. 317). Yaşadığı tecrübelerden de örnekler vererek tarikatın dünya ve ahiret mutluluğunun kefilisi olduğunu belirtmektedir. *Füsûsu’l-hikem’e* ayırdığı başlık altında bu eserin şerhlerinin sadece eseri anlaşılabilir kılmaya hizmet ettiğini anlatarak *Füsûs’un* doğru anlaşılması için “feyz-i inâyeti ve nazar-ı âtufeti sârif ve cârif olan ruhâniyet-i mübâreke-i Şeyh’ten mazhar-ı imdâd” gerektiğini ifade etmekte (s. 324), İbnü’l-Arabî’ye itiraz edenlerin onu anlayamadıklarını belirterek İbnü’l-Arabî’nin oldukça önemli bir kıymeti haiz olduğunu ısrarla vurgulamaktadır (s. 327–328).

Mahmut Çınar

Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme

Steve Woolgar (çev. Hüsamettin Arslan)

İstanbul: Paradigma, 1999. 155 sayfa.

Batı’da bilim nosyonu hakkında bütün hızıyla süren tartışmalar, bir taraftan bilim anlayışında yeni perspektifler geliştirilmesine imkân sağladığı hâlde, öbür taraftan da modern bilim anlayışındaki bunalımları derinleştirmektedir.